

9.2 Tid til samvær

TIDSBRUK OG VELFERD

Tid sammen med andre er en forutsetning for trivsel og velferd

Sosial kontakt gir trygghet og tilhørighet. En viss grad av samvær med andre er dessuten en forutsetning for trivsel og velferd. Når folk blir spurt om hva som gjør livet verdt å leve, svarer de fleste at det viktigste er å ha noen som bryr seg om en, og noen å bety noe for (Hareide 1991). Sosial kontakt har også praktiske sider. Den er utgangspunkt for utveksling av hjelp og støtte, tjenester og informasjon.

Samtidig er det ikke sikkert at velferden øker i takt med samværstiden. Sosial kontakt kan være overfladisk. Alle har behov for å være alene en gang i blant. Enkelte former for samvær kan dessuten være påtvunget, og vennskap eller familieforhold kan overbelastes dersom kontaktflaten blir for snever. De fleste vil nok betrakte et variert samværsmonster kombinert med balanse mellom tid alene og tid sammen med andre, som det ideelle.

Utbredt frykt for at fellesskapet forvitrer

Det synes å være en utbredt oppfatning at mange forpliktende fellesskap forvitrer, at solidariteten er på retur, og at vi er på vei mot et hardere samfunn med mer ensomhet og sosial isolasjon. Økt urbanisering, større

tidspress på personer i yrkesaktiv alder, økt skilsmissehyppighet, flere enpersonhusholdninger, og en tendens til et sterkere aldersdelt samfunn er noen av de forholdene som nevnes som bakgrunn for denne frykten.

Spørreskjema og tidsdagbok: to ulike mål på sosial kontakt

Det er vanskelig å måle graden av sosial kontakt og tilhørighet. En vanlig tilnærming er å spørre folk om, og hvor ofte de har kontakt med slektninger, venner, naboer osv. Denne metoden brukes blant annet i SSBs levekårsundersøkelser (kapittel 9.1). Her skal vi belyse samværsmonstret med utgangspunkt i SSBs tidsnyttingsundersøkelser. På grunnlag av *dagboksstudier* vises hvor mye tid som brukes alene og sammen med andre.

Studier av tid brukt sammen med andre og alene gir visse indikasjoner om hvilke grupper som har et omfattende sosialt liv, og hvilke som er mye alene. Tidsnyttingsundersøkelsene måler imidlertid verken kvaliteten på eller utbyttet av samværet med andre, om samværet er ønsket eller påtvunget, og heller ikke graden av fortrolighet i relasjonene mellom mennesker.

Ulike *livsfaser* legger ulike føringer på samværsmonstret. Foreldre har sterke tidsbindinger i familien, og personer i yrkesaktiv alder har både forpliktelser overfor og tilgang til andre sosiale arenaer enn f.eks.

pensjonister. Samtidig gir Eldres romslige tidsbudsjett gode muligheter for et variert og omfattende sosialt liv.

Vi skiller mellom *sosiale aktiviteter*, der samvær med andre er et uttrykt formål (besøk, selskap osv.), og *samvær generelt* (se ramme med definisjoner). Dette skillet har betydning fordi mesteparten av samværet foregår samtidig med andre gjøremål. Fri-luftsliv og idrett har vanligvis viktige sosiale sider, yrkeslivet er for mange en sentral so-

sial arena, og mye hus- og omsorgsarbeid innebærer omfattende kontakt med andre medlemmer i husholdningen. Samlet tid til samvær gir derfor et annet, og kanskje mer dekkende bilde av samværs mønster enn tiden brukt til aktiviteter med et uttrykkelig sosialt siktemål. Vi ser spesielt på tidsbruken blant personer i fire ulike grupper: Personer i enpersonhusholdninger, personer i ulike former for flerpersonhusholdninger, eldre og småbarnsforeldre.

Hva er tidsnyttingsundersøkelser?

Tidsnyttingsundersøkelser registrerer hvor mye tid som brukes til ulike aktiviteter, hvor aktiviteten foregår og hvem aktiviteten utføres sammen med. Et landsomfattende representativt utvalg av den voksne befolkningen har notert sine gjøremål og sitt samværs mønster i en dagbok som dekker to døgn. Datainnsamlingen er spredt over hele året. Dermed gis et tverrsnittsbilde av tidsbruk og samværs mønster i 12 måneder. SSB har gjennomført tre slike undersøkelser med ti års mellomrom: 1971-72, 1980-81 og 1990-91. Samvær er bare registrert i de to siste undersøkelsene. Registreringen i 1990 skiller seg dessuten noe fra registreringen i 1980, og dette skaper noen problemer for sammenliknbarheten over tid.

Deltakerne er voksne enkeltpersoner og ikke husholdninger. Tidsnyttingsundersøkelsene angir med andre ord ulike gruppers tidsbruk i gjennomsnitt og ikke gjennomsnittlig samværs mønster i den enkelte husholdning. I enkelte tilfeller skilles det mellom hverdager og helger. Tallene omfatter både personer som har hatt, og personer som ikke har hatt, en bestemt type samvær i løpet av en dag. Målet på en enkelt gruppes tidsbruk avhenger derfor både av andelen som har vært sammen med en bestemt persongruppe, og av omfanget av samværet blant dem som har vært sammen med noen.

Hvordan registreres samværstiden?

Dagbøkene var inndelt i kvartersintervaller om dagen og halvtimesintervaller om natten. For hvert intervall noterte deltakerne om de var alene eller sammen med andre, og hvem de eventuelt var sammen med. Det ble registrert samvær med inntil fem forskjellige husholdningsmedlemmer. Følgende fire persongrupper utenfor husholdningen registreres: Slektninger, venner, arbeidskolleger og andre. Samvær er definert som "den tiden man oppholder seg på samme sted som andre og hvor man har en viss grad av kontakt". I en viss forstand er dette et subjektivt mål som bygger på folks egne oppfatninger av den sosiale situasjonen. Perioder med søvn regnes som tid tilbrakt alene. Telefonsamtaler kan være en viktig form for kontakt, men registreres ikke som samvær i denne undersøkelsen ettersom samtalepartnerne ikke er fysisk nær hverandre.

Tid brukt til sosiale aktiviteter

I hvert tidsintervall i dagboka noterte deltakerne sin viktigste aktivitet. I tillegg ble hver aktivitet tildelt en kode etter en liste med vel 100 ulike kategorier hvorav 13 omfatter sosiale aktiviteter. Gjøremål som besøk, selskap og andre sammenkomster, dans, diskotek, selskapsleker, telefonsamtaler og andre samtaler ble regnet som sosiale aktiviteter. Dette er et langt snevrere mål for sosial kontakt enn den samlede tiden brukt til samvær. Kun tid da det sosiale er hovedaspektet ved samværet fanges opp.

Tabell 1

Tid brukt til sosiale aktiviteter blant menn og kvinner i ulike familiefaser. 1980 og 1990. Gjennomsnitt for alle dager i timer og minutter

	Menn		Kvinner	
	1980	1990	1980	1990
Enslige 16-24 år i foreldrehusholdning	2.26	2.13	2.33	2.45
Enslige 16-24 år ikke i foreldrehusholdning	3.07	2.17	2.45	2.47
Enslige 25-44 år	1.43	2.04	2.06	2.13
Par 16-44 år uten barn	2.00	1.51	2.18	2.13
Par med barn 0-6 år	2.00	1.48	2.14	2.09
Par 67-74 år uten barn 0-17 år	1.55	1.48	1.58	2.04
Par med yngste barn 7-17 år	1.43	1.41	2.04	2.04
Par 45-66 år uten barn 0-17 år	1.37	1.45	1.56	2.01
Enslige 45-66 år uten barn 0-17 år	1.02	1.46	2.17	2.17
Enslige forsørgere	1.22	..	2.37	2.11
Enslige 67-74 år uten barn 0-17 år	1.10	1.38	1.57	2.11

Kilde: Tidsnyttingsundersøkelsene

TID BRUKT TIL SOSIALE AKTIVITETER

Kvinner har et mer sosialt preget fritidsmønster enn menn

Den voksne befolkningen bruker i gjennomsnitt vel seks timer pr. dag til fritidsaktiviteter, og omtrent en tredel av dette brukes til sosiale aktiviteter som besøk, samtaler og liknende. Uansett familiefase er kvinners fritidsmønster noe mer preget av sosialt samvær enn menns. Sosiale aktiviteter er dessuten vanligere blant unge enn blant eldre uansett kjønn. Det er de unge enslige som bruker mest tid til sosiale aktiviteter (tabell 1).

Små endringer i tid brukt til sosiale aktiviteter i 1980-årene

På 1980-tallet har det generelt vært små endringer i tiden som brukes til sosiale aktiviteter, men endringenes styrke og retning varierer mellom ulike grupper. Hos kvinner var endringene mest markert for enslige forsørgere. Enslige mødre brukte

nærmere en halv time mindre pr. dag til sosiale fritidsaktiviteter i 1990 enn hva de gjorde i 1980. Blant menn var endringene mest markert for unge enslige som ikke bor hos foreldre, og blant middelaldrende og eldre enslige. Unge enslige borteboende brukte daglig nesten én time mindre til sosial aktivitet i 1990 enn i 1980. Middelaldrende og eldre enslige menn økte imidlertid sin sosiale aktivitet fra drøyt én time pr. dag til godt over én og en halv time pr. dag i gjennomsnitt. Selv om de unges fritidsmønster fortsatt har et sterkere sosialt preg enn de eldres, har det med andre ord skjedd en utjevning blant menn på 1980-tallet.

SAMVÆR OG ALENETID BLANT BOSATTE I FLERPERSONHUSHOLDNINGER

Samvær med andre mesteparten av dagen

Enten vi bor alene eller sammen med noen, tilbringer vi mesteparten av vår våkne tid sammen med andre. Selv om andelen enper-

sonhusholdninger har økt de siste tiårene, bor fremdeles nesten 85 prosent av befolkningen i flerpersonhushold. Bosatte i flerpersonhusholdninger er sammen med husholdningsmedlemmer eller personer utenfor husholdningen nærmere 11 timer pr. dag i gjennomsnitt (tabell 2). Det er imidlertid store forskjeller mellom menn og kvinner og mellom personer i ulike familiefaser. Småbarnsforeldre har minst tid for seg selv. Mødre og fedre med barn under skolealder tilbringer henholdsvis nesten 13 og 12 timer pr. dag sammen med andre. Eldre par tilbringer mer tid alene enn andre bosatte i flerpersonhusholdninger, men også i denne gruppen er samværstiden omfattende. I gjennomsnitt er par i alderen 67-74 år sammen med andre om lag ti timer daglig.

Familien har fortsatt en sterk posisjon

Holdningsundersøkelser indikerer en endring i retning av mer tradisjonelle familieverdier i 1980-årene (Listhaug 1991). Mange framholder dessuten familien som det viktigste området i livet (Hareide 1991). Samtidig hevdes det fra enkelte hold at familielivet er under press. Økt skilsmissehyppighet innebærer større ustabilitet. Tiltagende tidsknapphet på grunn av omfattende yrkesaktivitet kan gi lite rom for familiesamvær i bestemte familiefaser. En viss mengde tid sammen er en forutsetning for et godt familieliv. Mye satsing på samvær med de nærmeste gir imidlertid mindre mulighet for kontakt med andre. Eldre og enslige vil antakelig lide hvis kjernefamilien lukkes om seg selv.

Tabell 2

Tid alene og sammen med andre blant menn og kvinner i flerpersonhusholdninger, etter familiefase. 1990. Gjennomsnitt for alle dager i timer og minutter

	Alene	Sum samvær med andre	Med bare husholdningsmedlemmer	Med husholdningsmedlemmer og andre	Med bare andre
Menn					
Enslige 16-24 år i foreldrehusholdning	13.16	10.42	2.11	0.48	7.43
Par 16-24 år uten barn	13.08	10.53	4.29	1.28	4.56
Par med yngste barn 0-6 år	12.10	11.49	5.45	1.48	4.16
Par med yngste barn 7-17 år	13.23	10.35	5.33	1.43	3.19
Par 45-66 år uten barn 0-17 år	14.05	9.54	5.04	1.39	3.11
Par 67-74 år uten barn 0-17 år	14.26	9.34	6.21	2.05	1.08
Kvinner					
Enslige 16-24 år i foreldrehusholdning	12.56	11.03	2.06	0.59	7.58
Par 16-24 år uten barn	13.31	10.27	4.03	1.41	4.43
Par med yngste barn 0-6 år	11.11	12.47	8.08	2.33	2.06
Par med yngste barn 7-17 år	12.53	11.04	5.53	1.53	3.18
Enslige forsørgere	12.55	11.04	5.21	1.50	3.53
Par 45-66 år uten barn 0-17 år	13.43	10.15	5.10	1.47	3.18
Par 67-74 år uten barn 0-17 år	13.54	9.55	6.01	2.04	1.50

Kilde: Tidsnyttingsundersøkelsene

Skal vi dømme ut fra den tiden folk vier til samvær med husholdningsmedlemmer, har familien fortsatt en sterk posisjon¹. Både menn og kvinner tilbringer mye tid sammen med husholdningsmedlemmer, men samværs mønsteret gjenspeiler den tradisjonelle kjønnsmessige arbeidsdelingen som gir menn sterkere forankring i yrkeslivet enn kvinner. Småbarnsmødre tilbringer vel ti og en halv time pr. dag sammen med husholdningsmedlemmer. Knappt en firedel av denne tiden er også personer utenfor husholdningen til stede. Det er først og fremst blant småbarnsforeldre vi finner markerte kjønnsforskjeller i husholdningssamværet. Småbarnsfedre tilbringer nesten tre timer mindre tid sammen med husholdningsmedlemmer enn småbarnsmødre. Dette må ses i sammenheng med at mødre i småbarnsfasen har svakere yrkestilknytning enn mødre med større barn.

Også eldre tilbringer mye tid sammen med husholdningsmedlemmer. Par i alderen 67-74 år er sammen med husholdningsmedlemmer vel åtte timer pr. dag. Unge enslige som bor hos foreldrene tilbringer minst tid sammen med husholdningsmedlemmer. Deres aktive og utadvente livsstil gir bare rom for om lag to timer pr. dag sammen med "familien" uten at andre er til stede. Eldre i parforhold har minst kontakt med personer utenfor husholdningen, men også i denne gruppen utgjør samvær med andre enn husholdningsmedlemmer en vesentlig del av deres hverdag.

Flere forpliktelser gir mindre familiesamvær

Den tiden hele husholdningen er samlet er langt mer begrenset enn den tiden som tilbringes sammen med minst ett husholdningsmedlem. Jo flere som bor i husholdningen, og jo flere interesser eller forpliktelser folk har utenfor husholdet, jo vanskeligere

er det å samle hele husholdningen til felles samvær. Vansker med å koordinere husholdningsmedlemmenes timeplaner i yrke, familieliv og fritid gir ofte lite rom for felles samvær.

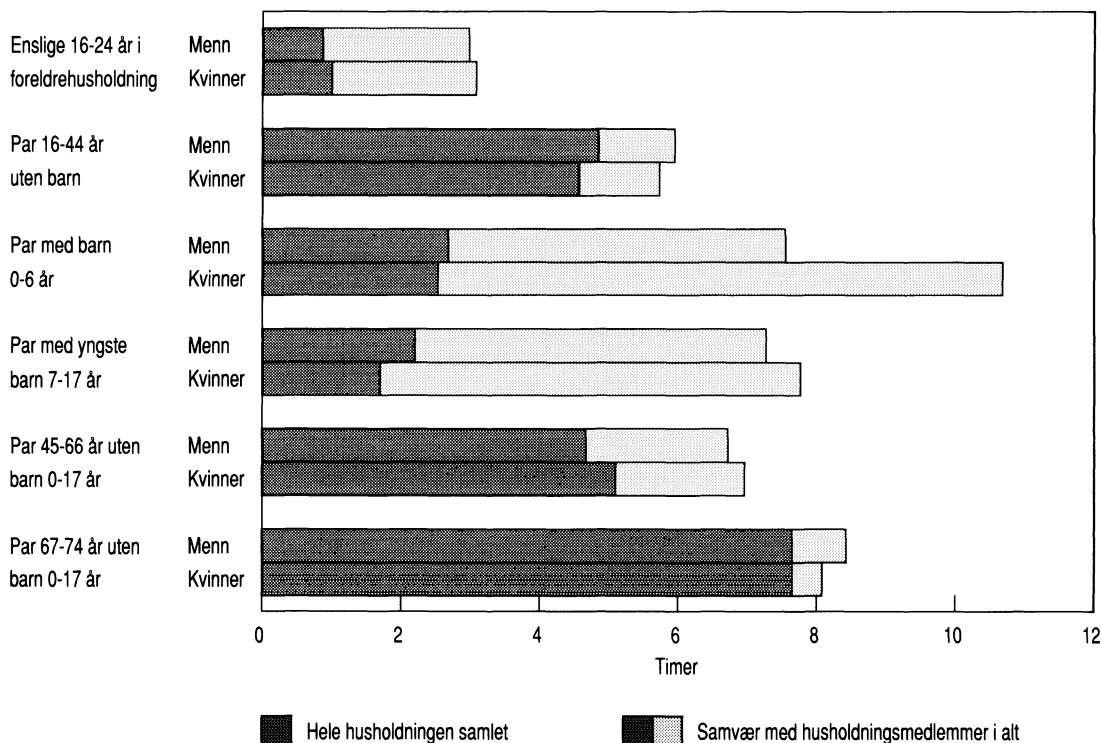
Par uten barn² tilbringer forholdvis mye tid sammen med hele husholdningen selv om mengden varierer mellom ulike aldersgrupper. Par i yrkesaktiv alder uten barn er sammen med alle husholdningsmedlemmer nærmere fem timer daglig. Dette er små husholdninger som lett kan samles. Også par i pensjonsalderen bor i små husholdninger i tillegg til at de ikke har forpliktelser i yrkeslivet. Disse tilbringer vel syv og en halv time pr. dag sammen med hele husholdningen. Unge i foreldrehushold tilbringer svært lite tid med alle husholdningsmedlemmene til stede, bare om lag én time i gjennomsnitt daglig. I denne gruppen er det dessuten liten forskjell på hverdag og helg.

Barnefamilier har selvsagt mindre tid samlet enn par uten barn, men mer enn vi ofte kan få inntrykk av gjennom medieoppslag om pressede og stressede familier. I gjennomsnitt er småbarnsfamiliene samlet vel to og en halv time pr. dag eller nærmere 18 timer i uken. For småbarnsmødre innebærer dette at bare en firedel av all tid med husholdningsmedlemmer tilbringes med hele husholdningen samlet. Andelen er noe høyere blant småbarnsfedre, vel en tredel av tiden. Familier med barn i skolealder tilbringer noe mindre tid samlet enn småbarnsfamiliene. Husholdningssamværet utgjør her omtrent to timer i gjennomsnitt daglig. Forpliktelser i yrkesliv og på skolen samt omfattende engasjement i ulike fritidsaktiviteter begrenser mulighetene for felles samvær i denne gruppen.

¹ Også personer utenfor familien kan inngå i husholdningen, men hovedtyngden av dem som deler husholdning, er også i samme familie. ² Par uten barn omfatter par som ikke har barn og par som ikke har barn i alderen 0-17 år

Figur 1

Tid hele husholdningen var samlet og tid sammen med husholdningsmedlemmer i alt blant menn og kvinner, i ulike familiefaser. 1990. Gjennomsnitt for alle dager i timer



Kilde: Tidsnyttingsundersøkelsene

Husholdningsmedlemmer blandes ikke med venner?

Samvær med husholdningsmedlemmer kombineres i forholdsvis liten grad med andre typer samvær. Bare i omtrent en firedel av den tiden som tilbringes sammen med husholdningsmedlemmer er det også andre til stede. Omvendt er det også en forholdsvis liten andel av den samlede tiden som tilbringes med personer utenfor husholdningen hvor det også er husholdningsmedlemmer til stede. Denne andelen varierer imidlertid sterkt mellom personer i ulike familiefaser, og til dels også mellom menn og kvin-

ner. Ungdom skiller skarpest mellom familie og andre. Bare om lag 10 prosent av den tiden ungdommen tilbringer sammen med personer utenfor husholdningen, er det også husholdningsmedlemmer til stede. Blant par i pensjonsalderen er denne andelen hele 65 prosent for kvinner og 53 prosent for menn¹.

¹ I prinsippet skulle det være overensstemmelse mellom den tiden menn og kvinner i samme familiefase oppgir at hele husholdningen var samlet. Når det likevel er forskjeller, kan dette tilskrives flere forhold. Vi har ikke opplysninger om tidsbruk for ektefeller, men for uavhengige utvalg av menn og kvinner. Det kan også tenkes at menn og kvinner i en bestemt familiefase oppfatter og definerer samvær ulikt.

Selv om mønsteret varierer mellom ulike familiefaser, ser det altså ut til at folks sosiale liv er ganske differensiert. Samvær med ulike persongrupper holdes som regel atskilt i tid og rom.

Vennesamvær blant unge - slektssamvær blant middelaldrende og eldre

I all hovedsak orienterer ungdom seg mot vennekretsen (tabell 3). Omtrent to tredeler av deres samvær utenfor husholdningen er samvær med venner. Vennesamværet utgjør om lag fem og en halv time pr. dag. Samværet med slektninger er langt mer begrenset og utgjør mindre enn én time pr. dag.

Blant par i alderen 67-74 år tilbringer henholdsvis menn og kvinner vel tre timer og fire timer sammen med bosatte i andre husholdninger daglig. Godt og vel halvpart-

en av denne tiden er det også andre husholdningsmedlemmer til stede. Særlig er dette tilfelle blant kvinnene. Nesten 75 prosent av all samværstid utenfor husholdningen brukes til samvær med slektninger. Samværet med venner er mer beskjedent, og utgjør i underkant av én time i gjennomsnitt pr. dag.

Ser vi bort fra småbarnsforeldrene, tilbringer menn og kvinner omtrent like mye tid sammen med personer utenfor husholdningen. Både unge par uten barn og par med barn i skolealder ser omtrent like mye til slektningene som til vennene. Middelaldrende par uten barn orienterer seg imidlertid noe sterkere mot slektninger enn mot venner. Dette gjelder særlig for kvinnene og har antakelig sammenheng med kvinners sentrale rolle som omsorgsytere både overfor barnebarn og skrøpelige foreldre.

Tabell 3

Tid sammen med ulike personer utenfor husholdningen blant kvinner og menn i flerpersonhusholdninger. Ulike familiefaser. 1990. Gjennomsnitt for alle dager i timer og minutter

		Slektninger	Arbeidskolleger	Venner	Andre
Enslige 16-24 år i foreldrehusholdning	Menn	0.45	1.44	5.30	1.06
	Kvinner . . .	0.55	1.06	5.45	2.23
Par 16-24 år uten barn	Menn	1.17	3.07	1.28	0.50
	Kvinner . . .	1.31	2.53	1.32	1.03
Par med barn 0-6 år	Menn	1.28	3.06	1.13	0.48
	Kvinner . . .	1.47	1.05	1.14	0.59
Par med barn 7-17 år	Menn	0.57	2.21	1.17	0.55
	Kvinner . . .	1.22	1.50	1.19	1.10
Par 45-66 år uten barn 0-17 år	Menn	1.30	2.02	0.57	0.44
	Kvinner . . .	2.09	1.37	0.57	0.39
Par 67-74 år uten barn 0-17 år	Menn	1.50	0.09	0.54	0.30
	Kvinner . . .	2.53	0.04	0.43	0.29

Kilde: Tidsnyttingsundersøkelsene

SAMVÆR OG ALENETID BLANT ALENEBOENDE

Store forskjeller blant aleneboende

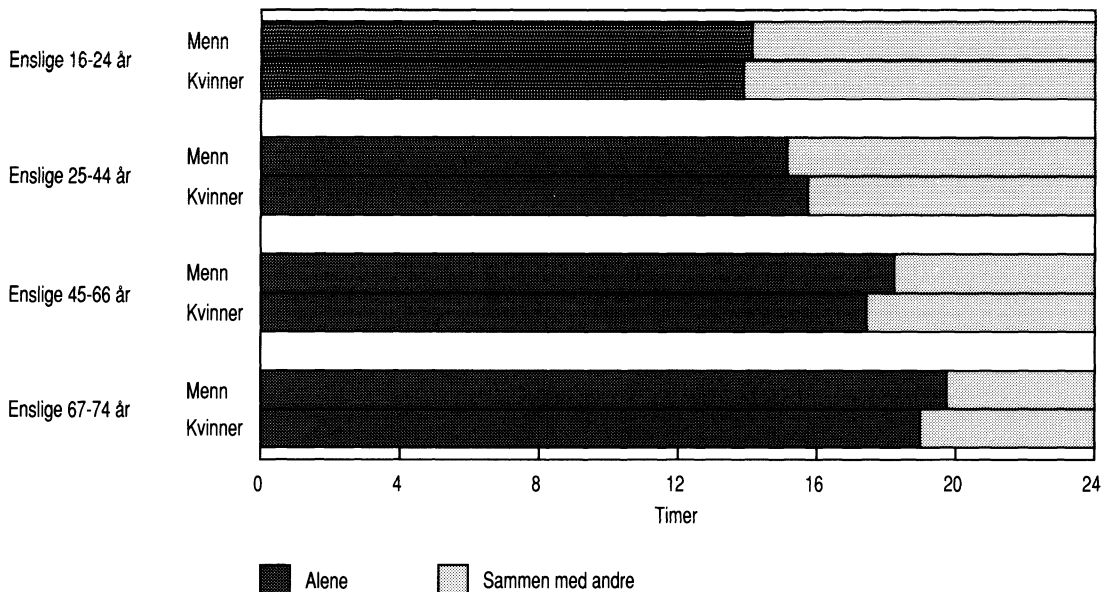
Det har blitt vanligere å bo alene siden 1970-tallet. Denne endringen i husholdningsmønsteret har selvsagt konsekvenser for befolkningens sosiale liv. Aleneboende må søke sosialt samvær utenfor husholdningen, og må derfor planlegge og organisere sitt sosiale liv i større grad enn andre. Det å bo alene gir stor frihet, samtidig som man står i fare for å bli sosialt isolert.

Aleneboende tilbringer mer tid sammen med personer utenfor husholdningen enn par i flerpersonhusholdninger som det er naturlig å sammenlikne dem med, men de

er også mer alene enn andre. Forskjellene i samværmønster mellom bosatte i en- og flerpersonhusholdninger varierer imidlertid etter alder. Mest markerte forskjeller finner vi blant eldre og middelaldrende. Aleneboende menn og kvinner i alderen 67-74 år er alene om lag 19 timer i døgnet eller om lag 11 av sine våkne timer (figur 2). Dette er omtrent fem timer mer enn gifte i tilsvarende alder uten barn. Aleneboende i alderen 45-66 år tilbringer om lag 18 timer i døgnet, eller om lag ti av sine våkne timer alene, og dette er omtrent fire timer mer enn jevnaldrende gifte uten barn. Unge tilbringer omtrent like lang tid alene uansett om de bor alene eller i flerpersonhushold.

Figur 2

Tid alene og sammen med andre blant menn og kvinner i enpersonhusholdninger. Ulike familiefaser. 1990. Gjennomsnitt for alle dager i timer



Kilde: Tidsnyttingsundersøkelsene

Tabell 4

Tid sammen med ulike persongrupper utenfor husholdningen blant aleneboende menn og kvinner. Ulike familiefaser. 1990. Gjennomsnitt for alle dager i timer og minutter

		Slekt- ninger	Arbeids- kolleger	Venner	Andre
16-24 år	Menn	0.48	2.53	5.01	1.49
	Kvinner ..	2.25	2.47	4.31	1.05
25-44 år	Menn	1.29	2.42	4.14	1.04
	Kvinner ..	1.20	2.42	3.26	1.16
45-66 år	Menn	1.30	2.16	1.47	0.27
	Kvinner ..	2.54	1.23	1.51	1.01
67-74 år	Menn	1.19	0.13	2.18	0.35
	Kvinner ..	2.17	0.47	1.22	1.02

Kilde: Tidsnyttingsundersøkelsene

Aleneboende tilbringer mellom én og en og en halv time mer pr. dag sammen med personer utenfor husholdningen enn bosatte i flerpersonhusholdninger. Vi kunne kanskje tenkt oss at aleneboende kompenserte for manglende husholdningssamvær med omfattende slektssamvær, men dette er bare tilfellet blant de unge. Blant aleneboende flest, er det først og fremst vennsamværet som er mer omfattende enn blant bosatte i flerpersonhushold.

Aleneboende ungdom har det mest omfattende sosiale samværet

Unge aleneboende har et langt mer omfattende sosialt liv enn middelaldrende og eldre som bor alene. 16-24-åringene er sammen med andre mesteparten av sin våkne tid, om lag ti timer i gjennomsnitt pr. dag. Deretter avtar samværestiden med alderen både blant menn og kvinner. Aleneboende menn og kvinner i alderen 67-74 år tilbringer henholdsvis bare vel fire og vel fem timer daglig sammen med andre. Disse

gruppene er altså alene omtrent to tredeler av sin våkne tid. Det er forholdsvis små forskjeller mellom aleneboende menn og aleneboende kvinner når det gjelder orientering utad.

Aleneboende kvinner er mer slektsorientert enn aleneboende menn

I likhet med unge som bor hos sine foreldre, baserer unge aleneboende det vesentlige av sitt sosiale liv på vennekretsen. Samvær med venner utgjør omtrent halvparten av alt samvær i disse gruppene. Aleneboende menn og kvinner i alderen 16-24 år tilbringer henholdsvis fem og fire og en halv time i gjennomsnitt pr. dag sammen med venner, og nærmere tre timer pr. dag sammen med arbeidskolleger. Når samværet med kolleger er såpass omfattende, kan dette ha sammenheng med at unge også omgås med sine kolleger utenom jobben. Unge kvinner bruker dessuten mye tid sammen med slektninger, mens denne form for samvær ser ut

til å spille mindre rolle blant aleneboende unge menn (tabell 4).

Også aleneboende i alderen 25-44 år bruker mye tid sammen med venner, men vennsamværet har noe mindre omfang i denne aldersgruppen enn blant de unge. Blant middelaldrende og eldre er bildet noe mer sammensatt. Kvinner i alderen 45-66 år bruker mer tid sammen med slektninger enn med venner, mens menn i tilsvarende alder er mest sammen med arbeidskolleger. Eldre kvinner orienterer seg sterkere mot slektninger enn mot venner, mens forholdet er omvendt blant eldre menn. Alt i alt ser det ut til at menn som bor alene i noe større grad enn kvinner som bor alene, baserer sitt sosiale liv på venner, mens kvinner er noe mer slektsorientert enn menn.

ELDRES SAMVÆRSMØNSTER

De eldre er blitt mer synlige i samfunnet
Eldres velferd og livsstil har fått atskillig oppmerksomhet de senere årene. Eldre utgjør en økende andel av befolkningen, og er blitt mer synlige i samfunnet. Det har lenge vært en sentral politisk målsetting å legge forholdene til rette for en innholdsrik og meningsfylt alderdom, og mye tyder på at dagens eldre har en mer aktiv og utadvendt livsstil enn eldre i tidligere generasjoner (Barstad 1992c). Tidligere utgang av yrkeslivet har gitt eldre mer fritid (Haraldsen og Kitterød 1992), men har også fratatt mange et viktig sosialt forankringspunkt. Samtidig har eldre flest fått det bedre materielt. Økt tilgang til bil, bedre førlighet og mindre behov for hjelp, har gjort eldre mer mobile (Barstad 1992a). En kraftig økning i antall eldresentra har dessuten bedret muligheten til å treffe andre eldre. Samtidig hører vi stadig om ensomhet og isolasjon blant eldre. Mens levekårsundersøkelsene viser at eldre kvinner oftere har kontakt

med slektninger i dag enn i 1980 og eldre menn oftere har kontakt med venner, gir mediaoppslag inntrykk av utbredt og økende ensomhet blant de gamle. Stadig flere eldre kvinner bor dessuten alene (se kapittel 9.1).

Mer utadvendt kontaktmønster blant eldre siden 1980

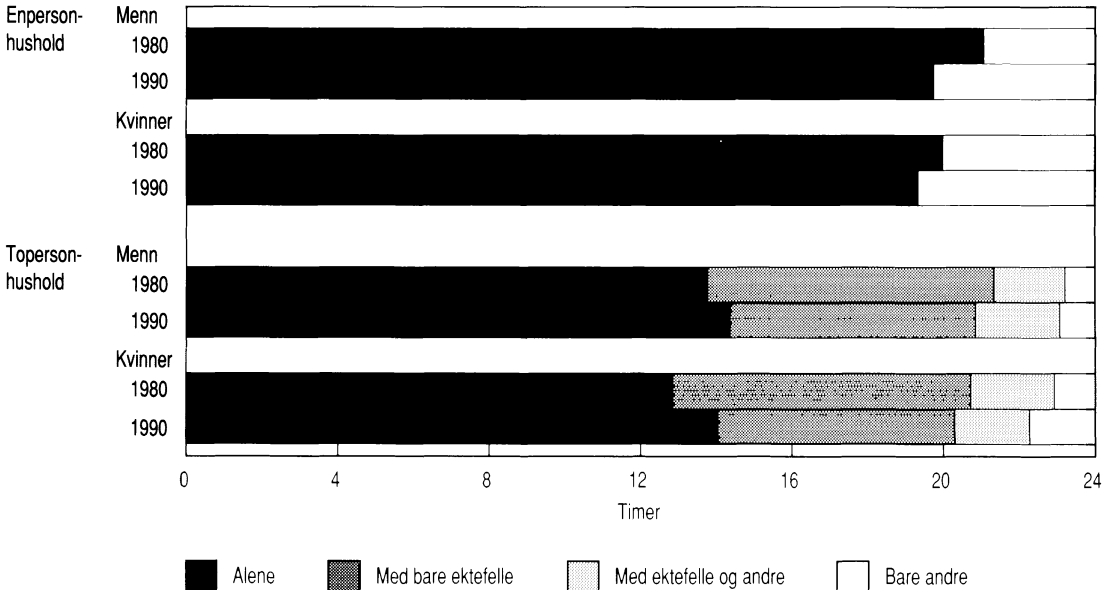
Har disse endringene nedfelt seg i endret samværmønster blant de eldre? Vi har bare samværsopplysninger fra to tidspunkt, 1980 og 1990, og ti år er en kort periode når det gjelder endringer i tidsbruk. Befolkningens aktivitets- og samværmønster er nokså stabilt og det skal relativt store forandringer til før det gir seg utslag i gjennomsnittstallene (Grønmo og Lingsom 1986). Endringene i eldres førlighet og mobilitet gjør det likevel rimelig å anta at eldre også har fått et mer omfattende sosialt liv. Her sammenlikner vi ikke-yrkesaktive eldre i alderen 67-74 år i 1980 og 1990, altså nokså unge pensjonister.

Samværsopplysninger fra tidsnyttingsundersøkelser viser til dels samme utvikling i eldres kontaktmønster som levekårsundersøkelsene. Aleneboende eldre uten tilknytning til yrkeslivet tilbringer mellom fire og fem timer pr. dag sammen med andre (figur 3). Dette tyder på at enslige eldre har et forholdsviss omfattende sosialt liv. Det har vært en viss økning i samværstiden i forhold til 1980. Endringene har vært mer markert blant menn enn blant kvinner.

Blant eldre i parforhold er endringstendensen mindre entydig. Eldre par som ikke er yrkesaktive, tilbringer noe mer tid alene i dag enn tilsvarende gruppe av eldre ved inngangen til 1980-årene. De tilbringer mindre tid sammen med ektefellen, men noe mer tid med personer utenfor husholdningen. Samværet med personer utenfor husholdningen omfatter omtrent en halv time mer pr. dag nå enn i 1980. Dette tyder på et noe mer utadvendt livsmønster blant eldre par.

Figur 3

Tid alene og sammen med andre blant ikke-yrkesaktive eldre i enpersonhushold og eldre i topersonhushold. 1980 og 1990. Gjennomsnitt for alle dager i timer og minutter



Kilde: Tidsnyttingsundersøkelsene

Eldre i enpersonhushold er om lag én time mer sammen med personer utenfor husholdningen pr. dag enn eldre i topersonhushold. Eldre i parforhold er sammen mesteparten av tiden de er sammen med personer utenfor husholdningen.

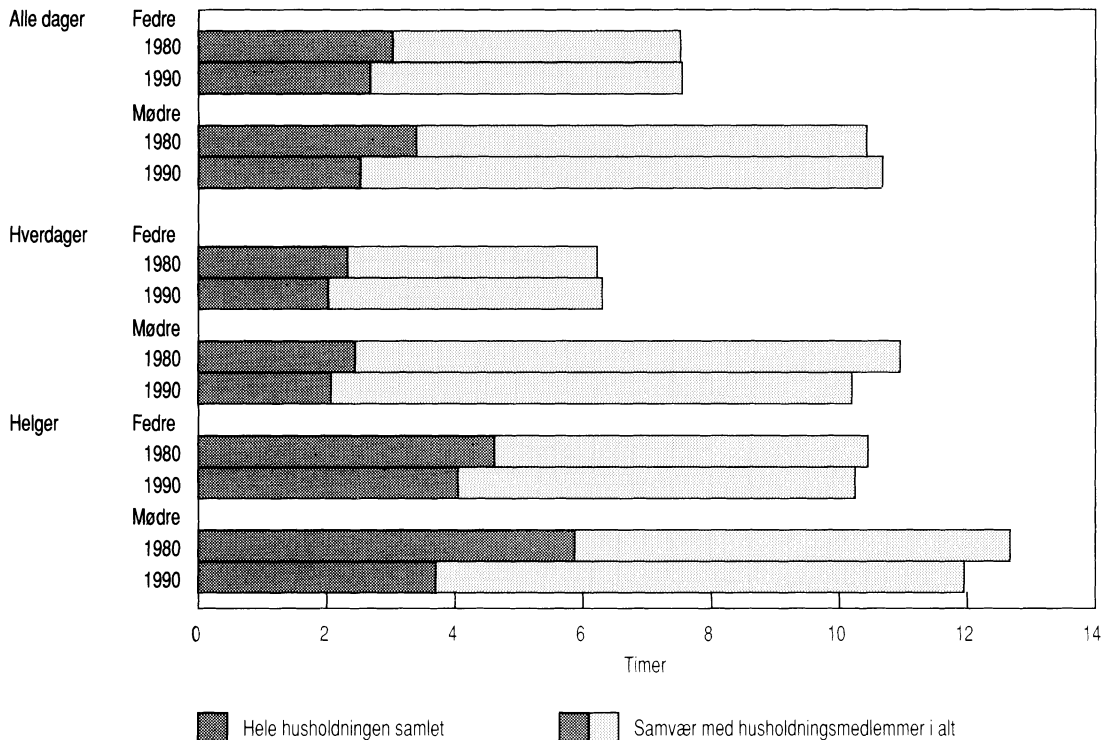
SMÅBARNSFØRELDRES SAMVÆRSMØNSTER

Norske familiers dagligliv er betydelig endret siden 1970-tallet. Mødre bruker mer tid på yrkesarbeid og noe mindre tid på ulønnet arbeid hjemme, mens fedre har forandret sin tidsbruk i motsatt retning (Kitterød og Opdahl 1992). Endringene har

konsekvenser for tidsbruk, samværsmønster og arbeidsdeling innad i familien, og for koordineringen i forhold til samfunnet ellers. Småbarnsfamiliers levekår er satt på den politiske dagsorden, og kravet om mer omsorgsvennlige arbeidstidsordninger ble fremmet med full tyngde i 1980-årenes arbeidstidsdebatt. Tendensen til mer overtidsarbeid blant fedre og sterkere innslag av heltid og lang deltid blant mødre har skapt bekymring for økt tidspress i barnefamiliene. Hvilke konsekvenser har disse endringene for småbarnsfamiliers samværsmønster? Her belyses samværsmønsteret blant gifte og samboende foreldre med minst ett barn under skolealder.

Figur 4

Tid sammen med husholdningsmedlemmer og tid hele husholdningen var samlet blant småbarnsfedre og småbarnsmødre. 1980 og 1990. Gjennomsnitt for hverdager og helger. Timer



Kilde: Tidsnyttingsundersøkelsene

Mindre familiesamvær, men jevnere fordeling mellom fedre og mødre?

Både småbarnsfedre og -mødre bruker mye tid sammen med husholdningsmedlemmer både på hverdager og i helgene (figur 4). Fedrenes yrkestilknytning fører imidlertid til at det er stor forskjell på hverdag og helg for deres vedkommende. Fedre tilbringer nesten fire timer mer sammen med familie-medlemmer på en gjennomsnittlig lørdag eller søndag enn på en gjennomsnittlig hverdag.

Samværstiden med husholdningsmedlemmer er noe redusert det siste tiåret. Stort

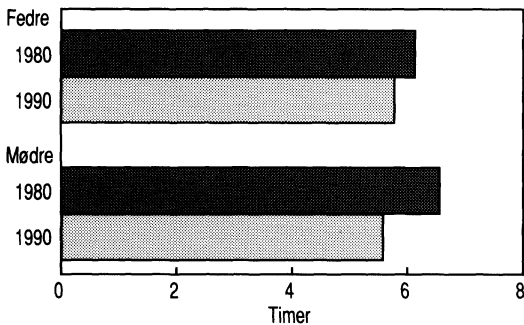
sett er dette en generell endring som gjelder for alle bosatte i flerpersonghusholdninger, men utviklingens styrke varierer mellom menn og kvinner og mellom ulike familiefaser. Dagens småbarnsmødre tilbringer omtrent tre kvarter mindre sammen med husholdningsmedlemmer enn småbarnsmødre i 1980. Samværstiden er redusert så vel i helger som på hverdager. Småbarnsfedres samværstid med husholdningsmedlemmer er derimot nesten uendret. Det er derfor blitt mindre forskjell mellom fedres og mødres husholdningssamvær i dag enn i 1980.

Mindre ektefellesamvær

I de fleste familiefaser har også samværet med ektefellen blitt noe mer begrenset de siste tiårene. Også denne endringen gjelder uansett om man har barn eller ikke. Småbarnsforeldre tilbringer vel fem og en halv time i gjennomsnitt pr. dag sammen med ektefellen i 1990, og dette er mindre enn hva som var tilfellet for ti år siden (figur 5). Lørdager og søndager har mindre karakter av å være rene familiedager enn tidligere, selv om det selvsagt fortsatt er store forskjeller mellom hverdager og helger på dette området. Småbarnsforeldre tilbringer nesten dobbelt så mye tid med husholdningen samlet på en gjennomsnittlig lørdag eller søndag som på en gjennomsnittlig hverdag.

Figur 5

Tid sammen med ektefelle blant småbarnsfedre og småbarnsmødre. 1980 og 1990. Gjennomsnitt for alle dager. Timer



Kilde: Tidsnyttingsundersøkelsene

Har mor gått ut, uten at far har kommet hjem?

Mødres yrkesdeltaking har aktualisert spørsmålet om hvordan barneomsorgen skal fordeles mellom fedre og mødre og mellom familien og personer utenfor husholdningen. Både mors- og farsrollen er utvidet og end-

ret. Mens kvinner deltar mer i forsørgerarbeidet, møter fedre forventninger om å delta mer aktivt i barneomsorgen. Utvidede permisjonsrettigheter i forbindelse med fødsels- og omsorgsarbeid skaper nye samfunnsmessige rammer rundt både mors- og farsrollen. Er det slik som enkelte noe spissformulert har hevdet, at mor har gått ut og at far ikke har kommet hjem (Hareide 1991), eller kompenseres økt engasjement i yrkeslivet med mer samvær i helger og på kveldstid?

Med henvisning til liten bruk av permisjonsrettigheter og deltidsordninger i yrkeslivet samt en tradisjonell arbeidsdeling blant foreldre flest, hevder enkelte at det er dårlig samsvar mellom populærforestillingene om den aktivt involverte småbarnsfaren og fedres faktiske omsorgsrolle (Moxnes 1992). Samtidig synes endringer i farsrollen først og fremst å komme til uttrykk gjennom større variasjon i fedrenes atferd enn tidligere (Kvande og Brandt 1989).

Fedre er sammen med barna fem timer - mødre åtte timer

Dagens småbarnsfedre tilbringer i gjennomsnitt om lag fem timer daglig sammen med barn under skolealder (figur 6). Tatt i betraktning at fedre flest har full jobb, kan dette oppfattes som relativt mye. Yrkeslivet legger i gjennomsnitt beslag på vel fem og en halv time pr. dag. De våkne timene utenom jobben konsentreres altså i stor grad om barna. Ikke overraskende er samværstiden langt mer omfattende i helgene enn på hverdager. Forskjellen utgjør omtrent to og en halv time. Fedres samværstid med barna er omtrent uendret de siste tiårene.

I gjennomsnitt bruker småbarnsmødre bare en tredel så mye tid i yrkeslivet som fedre og ser følgelig atskillig mer til barna. De er sammen med barn under skolealder vel åtte timer pr. dag. Dette utgjør omtrent

halvparten av døgnets våkne timer. Forskjellen mellom hverdag og helg er dessuten ganske liten.

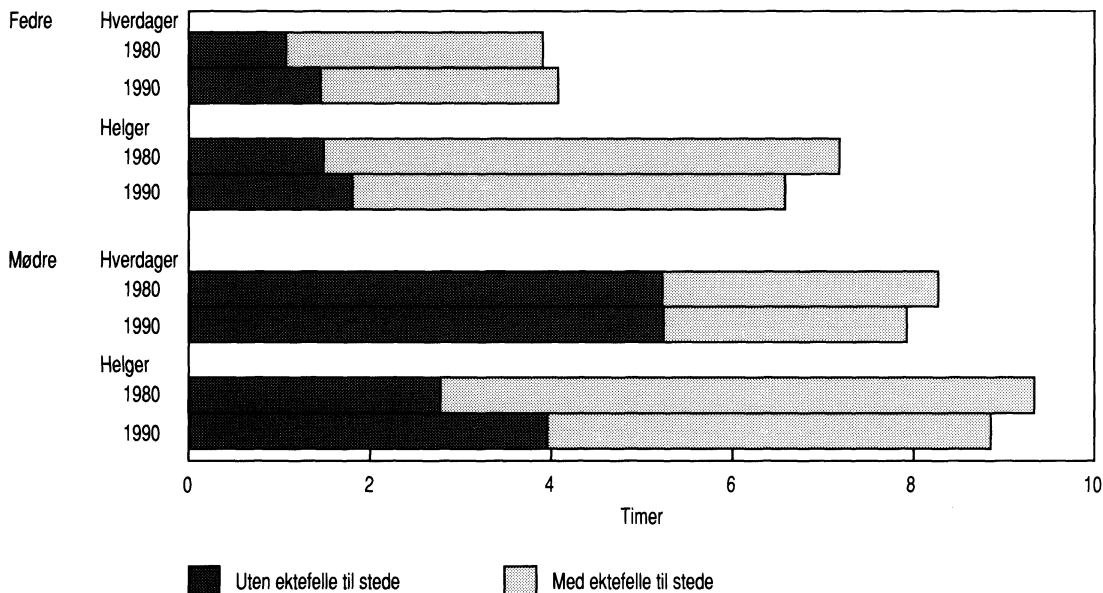
Langt flere barn har regelmessig tilsyn utenfor hjemmet i dag enn i 1980. I tillegg til omfattende barnehageutbygging har bruken av ulike dagammaordninger økt. I 1980 hadde 34 prosent av 0-6-åringene en eller annen form for organisert tilsyn utenfor hjemmet. I 1990 var andelen nærmere 60 prosent (SSBs levekårsundersøkelser). Disse endringene samt økningen i småbarnsmødres yrkesaktivitet gjør det rimelig å forvente en nedgang i mødres samværstid med barna. Dagens småbarnsmødre tilbringer i gjennomsnitt om lag 20 minutter mindre pr. dag, eller to og en halv time mindre pr. uke, sammen med barn under skolealder enn

småbarnsmødre i 1980. Utviklingen gjelder for alle ukedager. Sett på bakgrunn av mødres økte yrkesaktivitet og den betydelige økningen i bruken av tilsynsordninger utenfor hjemmet, er disse endringene forholdsvis små.

Fedre har mer "alenetid" med barna enn før Samvær med barn uten ektefellen til stede krever større oppmerksomhet og engasjement enn samvær med ektefellen til stede. Omtrent 60 prosent av mødres samvær med barna foregår uten at far er til stede. Selv om det har vært en viss nedgang i mødres samlede samværstid med barna, ser det ut til å ha vært en viss økning i "alenetiden", først og fremst i helgene.

Figur 6

Fedres og mødres tid sammen med barn 0-6 år med og uten ektefelle til stede. 1980 og 1990. Gjennomsnitt for hverdager og helger i timer



Kilde: Tidsnyttingsundersøkelsene

Mens andre studier av småbarnsfamilier har vist at fedre sjelden er alene med barna (Haavind 1984), tyder tidsnyttingsundersøkelsene på at småbarnsfedre tilbringer en del tid med barna uten at mor er tilstede. I gjennomsnitt foregår omtrent en tredel av fedres samvær med barna, eller vel én og en halv time pr. dag, uten at mor er til stede. Selv om mødres økte yrkesengasjement ikke er møtt av en tilsvarende økning i fedres samlede samværstid med barna, ser det altså ut til at fedre avlaster mødre ved å ta mer eneansvar i barneomsorgen. Fedre har om lag 20 minutter mer "alenetid" sammen med barn i 1990 enn i 1980, og siden denne utviklingen både gjelder hverdager og helger, kan økningen tyde på en endring i fedres omsorgsrolle i retning større ansvar.

Mer atskilte tidsskjemaer?

Utviklingen i retning av mer alenesamvær med barna tyder på at fedre og mødre har fått mer atskilte tidsskjemaer hjemme og ute. Vi vet ikke om utviklingen er ønsket eller påtvunget. Den kan ha sammenheng med offentlige tilsynsordningers utilstrekkelighet, dvs. at tilbudet er for lite og også for dyrt for mange, med økt utnyttelse av fleksible arbeidstidsordninger for å redusere konsekvensene av foreldres yrkesdeltaking for barna, med klarere arbeidsdeling hjemme for å få nødvendig husarbeid raskere unna, med eldre søskens økte behov for separat oppmerksomhet eller rett og slett med foreldres ønske om å ha noe tid for seg selv. Vi kan heller ikke se bort fra at økonomi er viktig. Når prisene på barnetilsyn øker, vil flere med moderat inntekt finne det fornuftig å tilpasse arbeidstiden for å slippe utgifter til barnetilsyn, framfor at begge arbeider samtidig som de har utgifter til barnetilsyn.

Opplysninger om tidsbruk i yrkeslivet gir imidlertid visse indikasjoner når det gjelder

bakgrunnen for den aktuelle utviklingen. Økningen i fedres "alenetid" på hverdager har trolig sammenheng med at mødres økte yrkesdeltaking i 1980-årene først og fremst fant sted på hverdager. I gjennomsnitt bruker småbarnsmødre vel en halv time mer pr. dag til yrkesarbeid i 1990 enn i 1980. Likeledes må økningen i mødres "alenetid" med barna på søndager ses i sammenheng med at fedre bruker mer tid til yrkesarbeid på søndager enn tidligere. Men økt yrkesarbeid forklarer ikke hele reduksjonen i fedres samvær med barna på søndager. Utviklingen må også ha andre årsaker. Det at foreldrene i større grad skifter på omsorgen for barna på lørdager i 1990 enn i 1980 kan ikke forklares med økt yrkesengasjement, men må også tilskrives andre forhold.

Mer omsorgspreget samvær?

Mødre og fedre bruker tiden sammen med barna på ulike måter (tabell 5). Forskjellene må ses i sammenheng med foreldrenes arbeidsdeling i vid forstand, og med at mødre er langt mer alene med barna enn fedre. Praktisk omsorgsarbeid som stell, pass, lek osv. utgjør noe større del av mødres samvær med barna enn fedres, men forskjellen er liten. Mens 32 prosent av mødres samværstid med barn består av aktivt omsorgsarbeid, gjelder dette 26 prosent av fedres. Målt i tid er det imidlertid markerte forskjeller. Mødre bruker over dobbelt så mye tid som fedre til aktiv barneomsorg. Både blant fedre og mødre har det i løpet av det siste tiåret vært en svak tendens til at samværet konsentreres noe sterkere om den praktiske barneomsorgen. I 1980 utgjorde omsorgsarbeidet henholdsvis 18 og 26 prosent av fedres og mødres samvær med barna. Dette indikerer at barn får mer aktiv oppmerksomhet fra sine foreldre enn tidligere den tiden de er sammen.

Tabell 5

Fedres og mødres tid sammen med barn 0-6 år fordelt på ulike aktiviteter. 1980 og 1990. Gjennomsnitt for alle dager i timer og minutter

		Omsorgs- arbeid	Annet husholdsarbeid	Fritids- aktiviteter	Måltider, personlig pleie	Annet	I alt
Fedre	1980	0.53	0.46	2.09	0.58	0.02	4.50
	1990	1.12	0.42	1.56	0.53	0.06	4.51
Mødre	1980	2.14	2.30	2.29	1.17	0.02	8.34
	1990	2.35	1.57	2.13	1.09	0.15	8.11

Kilde: Tidsnyttingsundersøkelsene

Blant mødre har omprioriteringen av samværstiden blitt mulig ved å redusere tiden de bruker til husarbeid som rydding, vasking, matlaging og liknende. Dagens mødre bruker en halv time mindre pr. dag til slike gjøremål mens de er sammen med barna, enn mødre ved inngangen til 1980-årene. Men mødres samvær med barna er fremdeles langt mer preget av rutinemessig husarbeid enn fedres. Mens småbarnsfedre bruker om lag ett kvarter av samværstiden til husarbeid, bruker mødre nærmere én og en halv time. Det har vært en viss reduksjon i fedres fritidspregede samvær med barna, men fedre bruker fremdeles mye av samværstiden med barn til fritidsaktiviteter, om lag to timer pr. dag. Hele 40 prosent av fedres samværstid med barna går med til

fritidsaktiviteter mot bare 27 prosent av mødres. I antall timer er imidlertid forskjellene mellom fedre og mødre små.

En eventuell endring i retning av en ny farsrolle består altså ikke i at småbarnsfedre tilbringer mer tid sammen med barna enn tidligere, men kommer til uttrykk ved endringer i innholdet av samværet. Mer samvær uten mor til stede kan tyde på større faktisk ansvar og engasjement blant småbarnsfedre. Økningen i tiden brukt til praktisk barneomsorg peker i samme retning. Selv om småbarnsmødre ser noe mindre til barna enn før, preges også deres samvær med barna i økende grad av aktivt omsorgsarbeid. Endringene er små, men tyder på at foreldre prioriterer barna høyt når de ikke er på jobb.